

ЦЕНКА ИВАНОВА
(Велико Търново)

КЪМ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРО-СРЪБСКИТЕ
КНИЖОВНОЕЗИКОВИ ОТНОШЕНИЯ

(по материали от българския вестник „Въстокъ“,
издаван в Белград през 1865 год.)

Ролята на периодичния печат в начален етап на формиране на съвременните южнославянски езикови стандарти (XIX век) заслужава особено внимание, защото по принцип печатните издания са едно от средствата за налагане на определен тип книжовноезикова норма. През посочения период списването на вестник или списание в чужбина се отличава от списването на територията на турската империя издания — както тематиката и адресатите, така и разпространението им са свързани с особеностите на съответната „друга“ обществена и езикова среда. В другоезичното обкръжение книжовноезиковата практика има по-отворен характер към навлизането на чужди идеи и модели за езиково подражание, наред с поставените цели за утвърждаване на собствената национална и езикова идентичност. Повлияните структурноезикови разминавания с диалектната основа на съответния книжовен език или интерференциите показват разнопосочните фактори, които оказват по-кратко или по-дълготрайно въздействие върху формирането на книжовноезиковите норми от т. нар. „млад“ тип, каквито са българската и сръбската. При близкородствени и съседни езици се наслагва още недокрай разграниченото „лингвистично пространство“ на всички езикови равнища, което се проявява особено отчетливо при нормирането на книжовноезиковата лексика.

Вестник *Въстокъ* е любопитен епизод от историята на българската обществено-политическа, научно-филологическа и историческа книжнина през Възраждането. От списъците със спомоществователи следват изводи за реалното въздействие, което оказва изданието върху читателската аудитория и социокултурните процеси в обще-

ството — основно вестникът се е разпространявал чрез дунавския транспорт из пристанищните и близките до тях селища: Видин, Лом, Свищов, Русе, Силистра, Варна, Тулча, Бургас, Велико Търново. Той е определен от издателите си като „политичен и забавен“, негов издател е Александър Андрич, а редактор — Никола Първанов. Излиза в Белград през 1865 год., печата се в печатницата на А. Андрич, „издава ся секоя седмица в понеделник“, 29 × 43 см, 3 колони по 4 с., год. първа: бр. 1 — 16; от 11 май до 11 септември 1865 год. Има сведения, че като втора годишнина в *Въстокъ* е подновен в Букурещ от издателя А. Андрич, но вече като орган на живеещите там сърби, а първи брой излиза на 1. I. 1874 година. Помествани са основно материали на сръбски език, но и статии на български, тъй като издателят продължава да следва първоначалната политика на вестника — да разширява просветата сред балканските славяни. Макар че няма данни за наличие на второто течение в сръбски библиотеки, за историята на книжовните езици би било интересно наблюдението над езиковата практика и над проявите на интерференции при преводите десет години след първото издание на вестника, още повече че се променя и езиковата среда, където той се списва.

Програмата на издавания в Белград вестник включва политически сведения и обзори от Турската империя, извадки от „югославянските“ вестници, кореспонденции по българския църковен въпрос, разисквания по книжовни и филологически въпроси като неотделима част от движението за формиране на национална идентичност. Сътрудници на вестника са Горан Загоров (псевдоним на Никола Първанов), В. Д. Стоянов, Недю Жеков. Те са представители на онази прослойка от българската интелигенция, която се образова извън България — Първанов е първият български дипломиран филолог, следвал в Белград и е ученик на Дж. Даничич, Недю Жеков завършва Белградската богословия, а Васил Стоянов получава хуманитарното си образование в Прага. Те стават видни дейци на възрожденските движения за светска просвета и за църковна независимост.

Наблюденията над развойните тенденции на българския и на сръбския книжовен език през средата на XIX век се разделят в две основни групи: 1. Прояви на дифузия на определени езикови равнища, предопределена от високата степен на генетична близост; 2. Застъпване на сходни теоретични схващания и заимстване на книжовноезикови модели.

1. По принцип науката разполага с твърде общи сведения за стабилизацията и индивидуализацията на лексикалната норма в началния етап на изграждане на книжовните езици, които са

натоварени с допълнителни особености поради общото генетично наследство, възходящо към праезика, от който произлизат. Наблюденията над изграждането на лексикалния нормативен комплекс на българския и сръбския книжовен език водят до следните обобщения: от една страна, поради високата степен на генетично родство, се нормира определен обем обща лексика, която съвпада по форма и съдържание, а от друга е характерно отдалечаването на част от общия фонд чрез избирателност между синонимни единици или чрез особено третиране на надезиковата полисемантичност, при която се акцентира върху разликите в нюансите на значенията за всеки от езиците поотделно с цел дистанциране един от друг. Подробно описание на модели на лексикалното отдалечаване все още не е правено поради безспорно сложния методологически характер на задачата.

Конкретно наблюденията над езиковата практика във в. Въстокъ се базират на примери от поместената като подлистник и преведена от сръбски език историческа повест „Асень“ (с красловен Ъ, който отсъства по-нататък в текста), както и от други статии и дописки. Бележка на Г. З. (= Никола Първанов) в края на превода сочи, че повестта е чешка в оригинала си, но преводачът не знае кой я е написал: „Ние ја преведохме от сръбски и трудихме се да ни бжде и језик-ат и превод-ат прост и чист български, зашто то желяем да пишем за народ-ат ни просто, но пак молим за прошка нарочно тамо, где незнајохме да сложим българско својство; то је погрешка, в којато сме, без да си штим, паднали.“ Материалът дава основания за следната класификация:

1.1. Славянобългарски и сръбскославянски лексико-граматични особености — макар и ограничени, дори стилистично маркирани (напр. реч на свещеник), примерите с по-архаични черти доказват връзката с книжовноезиково състояние от предходната епоха, преди ориентацията към народната основа на изграждащите се езикови стандарти. Особен интерес представляват изрази от смесен синтетико-аналитичен тип, който не е нормиран в нито един от двата езика: *немало позгодна прилика за востание — бр. 1; и касе се до ваше-то благополучие и до спасенија душ ваших; поклонете се светому Димитриу в Цариградъ, поклонете се на света Софија и светим мжчеником; помнѣж, почна тихим гласом, кога Гръци јоште немаше — бр. 3; подир них стѣпваше под богато небо, аксамитом, бисером, златним ресам и драгоценим каменѣм украсен, озбилно като овца побелѣл Патриарх, водим от два чиновника под рѣжа — бр. 14.*

1.2. Интелектуализацијата, како типологическа карактеристика на книжовниот јазик, при која се установава единен понятиен апарат — надстройка над базисната диалектна лексика, е нај-сложниот и многопластов книжовнојазиков процес. По време на протичањето му се пројавуваат како пуристични тенденции (напр. одношението кон турцизмите, коишто биваат изгласани за сметка на възстановени на старославјанизми), така и избирателност кон чужди по произход думи или создавање на неологизми. Преводот на „Асен“ е типичен представител на текстове од XIX век, во коишто авторите поставят во скоби думата, која по тяхна преценка следва да се отстрани или пак думата, подадена во скобите, поясњава предлаганиот нов термин: *канонада (гръмежъ отъ топове)*, *медали (отлични белези)*, *арии (гласове от песни)* — бр. 1; *племе без пари је ироніа (подсмѣвка)* на *сјдбина-та*; *наслѣдство (мирасъ)*; *съобраштение (комуникација)*; *българско-то поднебие (ава) је много приатно* — бр. 3; *разноски (харчове)* — бр. 4; *орнаментика (украшение)* — бр. 5; *експериментална (опытна) физика*; *браќътъ (женитба)*; *амнестија (прошка)*; *испресечени стръмени амбизи (провалији)* — бр. 6; *широка једна плаштада на четири жгла (кюше)*, *окржжсена от портици-те на великолѣпни-те зданија*; *мермерни и бронзени споменици (статуји)* — бр. 7; *и једин другому предавах примедбите, кои-то правех в две главни сфери (кржгове)*, *в администрација-та и војска-та*; *аеростат (луфтбалонъ, въздушна топка)* — бр. 8; *привилегија (преимжштества)* — бр. 10; *серенада-та (ноштна свирка)* — бр. 12; *дојдоха патрони (покровители)* — бр. 14; *събитија (случаи)*; *вулканска (огнедишушта) лава*; *најдохме речи: магнетизъм, електризъм, галванизъм, сомнамбулизъм, мезмеризъм; недра (гръди)* — бр. 15.

1.2.1. Во бр. 6 се среќаат интересни данни за историјата на установавање на научната терминологија (при описанието на учебните предмети, преподавани во србските нови училишта „реалки“ со 6 годишен курс на образование): *експериментална (опытна) физика*; *наука христијанска*; *србска граматика со стилистикъ и кореспонденцијъ*; *численица, математично, физично и политично землѳописание*; *естественa историја*; *книговодство*; *немски и француски јазикъ*; *србска историја со погледъ на Србско*; *елементарна хемија*; *наука за машините*; *популарна народна економија*; *наука за землѳелие-то со шумарство и скотоводство*; *архитектура*; *наука за трговијъ со трговски законъ и занаятски редъ*; *обща историја со погледъ на землѳописание*; *историја на трговијъ-тъ и заная-*

яте-те; краснописание; чрътанѣ геометријско и свободно, топографийско съ чрътане машини; пѣние; музика и гимнастика.

1.3. Посочената дифузност на лексикалното равнище при стандартизацията на близкородствени и съседни езици е все още неизследвано пространство. За български и сръбски интерес би представлявало сравнението на определен корпус лексика между речниците на Вук Караджич и Найден Геров за XIX век и съвременните речници на книжовните езици. Данните от в. *Въстокъ* и от други издания от същия период, сравнени със съвременния лексикален инвентар в двата езика поотделно, биха маркирали етапите и пътищата, по които се е осъществила индивидуализацията на лексикално равнище. Изследваният източник дава следните варианти:

1.3.1. Българска дума, в скоби даден сръбски еквивалент: *и така богатство-то је њатка (језгро); всрѣд трѣгат (ниѡаца) — бр. 7.*

1.3.2. Употребена сръбска дума, която има български еквиваленти, но преводачът проявява колебание поради диалектното лексикално разнообразие в българския език и поради увереност, че семантиката на употребената сръбска дума е прозрачна и разбираема за читателите, особено когато е ситуирана в определен контекст: *с ѡиште много отлични породици (= семейства); испитач (= шпионин); препелици (= пѣдпѣдци) — бр. 4; да ни ѡж великодушно поклони (= подари); в приватни-ат (= частния) живот; в ѡвни-ат (= в общественя) живот; за безбедност-та (= за сигурността) на него-вата власт — бр. 5; дирки-те (= следите); завзети (= заети); позоришта-та (= театрите) и ѡвни-те (обществените) заведениѡа — бр. 6; они сж имали голѣмо и живо влиѡание у сички-те званични (= официални) промени — бр. 7; сѡвсем се с тебе слагам (= съгласявам); ѡтѡж нешто да ти предложж, понови (= повтори) Асенѡ — бр. 13; вежди-те и трепавици-те (= мигли) чръни — бр. 14.*

1.3.3. Като разновидност на предходната група в преводните текстове се срещат думи с подчертана омонимичност — един от безспорните пътища за раздалечаване на близкородствени стандартни езици в общата по произход лексика, която се среща във всичките си познати употреби в диалекти и на двата езика: *стена (= скала) — в съчетанието стрѣмени стени; по връх брегове-те (= хълмовете) — бр. 4; но вие никѡж не требва да остављате карьерата, нарочно (= особено), когато ви је отворена — бр. 8; как је по улици-те пѣл световни (= светски) песни — бр. 11; нити је себе чувал (= пазил); штото је една искра била доволна (= достатъчна) — бр. 16.*

1.4. Източникът съдържа и редица граматични особености, показващи историческото развитие в структурата на двата езика,

особено по отношение на конструирането на Futur (различни форми на бъдеще време в едно изречение) и на някои причастия: *съсипаиште си силите и наипосле непременно ште падне; полек иджишти-те воіници; кланяџици ... и слушаџишти* — бр. 2; *тамо штеме видѣ, што има* — бр. 7; *Гръци-те калиахж и сквърнехж или унищожваџиште или за своџ корист употребліаваџиште тамо многоброїни-те народни споменици* — бр. 14.

2. Вестник „Въсток“ дава и други данни както за схващанията за изграждане на книжовния български език и за основната му нормативна база и за правописа, така и за обществено-политическия, културния и книжовния живот в средата на XIX век. Като отчитаме факта, че теоретичните схващания на основните сътрудници на в. *Въстокъ* за изграждането на книжовния език от нов тип са свързани с центровете, където са получили образованието си, можем да заключим следното: придържането към теоретични постановки и прилагането на свързани с тях модели за езикова стандартизация показват повлияване на авторите на материалите във в. *Въстокъ* от концепциите за книжовен език на Караджичевата школа и на австрийските славяни с център Прага.

2.1. В края на превода на повестта „*Асенъ*“ Н. Първанов мотивира употребявания от него правопис, уточнява да не се вземат някои особености на правописа за грешки и излага своите виждания за рационализиране на българския правопис в няколко точки с коментари към тях. Вместо *й* предлага *і*, *ы* е „непотребно“ — „в новобългарски-ат іезик *ы* нема особен глас“ и сравнява с руски, където го има, „природно іе да се пише *іа*“, „*ю* е от *іоу*“, „*іо* е също потребен“, а вместо *щ* предлага *шт* (мотивът за отстраняване на *я*, *ю*, *щ* — „Тук ште има дете-то улесненіе да неучи три букви повече“); *ъ* и *ь* „негат на краі никакъв глас“; „*ь* іе потребен, да смекчи, где трѣбва грълени-те л, н: *учитель, учителя, пнь, пньа*“; след л — се пише *ь*; след р — *ь*: „Заштото негде изговарат *плно, крст*, а негде *пљно, кърст*“. Следват пояснения и за нововъведенията в правописа на глаголните окончания в различните спрежения, като се позовава на изследванията на „славенски-те филолози“, че много от старите особености са се изменили. Авторът завършва с мислите, че по въпроса трябва да се излагат разумни доводи и да се водят полезни спорове: „Нііе писахме тѣ, заштото мислим, че іе по право и по добро, но, ако ни основна-та благословена критика сруши основите и докаже, че писахме криво, нііе штем остави това правописаніе, па штем пригръна онова, коіето ни убѣди, че іе по право и по добро, че іе право и сгодно за наши-ат іезик.“

2.2. Филологическите теми, поместени във вестника показват желанието на сътрудниците да се информира българската (и сръбската) четяща аудитория за важни научни събития, случили се във водещи културни и научни центрове. В бр. 13 авторът В. Д. (Васил Стоянов) съобщава от Прага за лекциите на видния славист проф. Мартин Хатала, словак, който поднася ценни сведения от експедицията на В. Григорович — за славянските носови гласни и за остатъци от тях в югозападна Македония.

В бр. 15 дописката на В. Стоянов е „особенж забължжж върху правописание-то, спорадъ кое-то съмь написалъ и другы-ты си допискы.“ Авторът пояснява, че неговият правопис следва старобългарския, а измененията, които е въвел, следват „днешния“, т. е. българския говор от втората половина на XIX век. Следва изброяването и пояснението на нововъведенията, като почти всички съвпадат с изложената вече аргументация на Н. Първанов при превода на „Асень“. Според автора са включени 35 основни членове на азбуката, но освен старите **я**, **ю**, **ѣ** и **і**, като отделни графемии включва **иѣ**, **іу**, **іѣ**. Съставът на предлаганата азбука е следният: а, іа, б, в, г, д, е, ю, ж, (s), з, и, иѣ, і, к, л, м, н, о, ю, п, р, с, т, у, іу, (ф), х, ц, ч, ш, ъ, іѣ, ъ, ѣ. След обяснението за предлаганата азбука, в раздел „Общы забължжжы“, се съдържат две основни заключения. Първото е, че и неразбиращите от филология читатели би трябвало да приемат този правопис като удобен, макар че авторът не го счита за единствено възможния и най-съвършения. Втората бележка е, че авторът се основава в своите доводи и решения главно на „источно-то нарѣчиѣ българско отъ колкото западно-то іили македонско-то, което юште не познавамъ така добрѣ.“ Сигурен е обаче, че с този правопис ще се пише добре и на македонското наречие.

Като се има предвид, че в. *Въстокъ* се издава в Белград, а се разпространява, колкото и ограничено според съвременните представи за медийно присъствие, на териториите на Сърбия и България, изданието изиграва определена роля в книжовноезиковите процеси и в сръбско-българските културни отношения през XIX век. За връзката с югославяните по повод полемиката с в. Турция, издаван в Цариград, редакцията пише: „...Въ прочемъ наше-то упознание съ Югославяне-те ся състои въ книжина-та, колко да знаѣтъ Българе-те за просвѣтж-тж на Сръбе-те въ Сръбиѣ, Бошняци-те, Херцеговци-те, Хрватѣ-те, толко и тѣ за Българскж-тж просвѣ-тж.“